

Irena Rudziewicz

Olsztyn

Chłopska przestrzeń życiowa w poetyckich utworach Franciszka Bahuszewicza

W twórczości Franciszka Bahuszewicza (1840–1900), jak na całym zróżnicowanym kulturowo, etnicznie, religijnie terenie Białorusi, występują *ciasno, nierozłącznie ze sobą splecione sprawy religii i bytu narodowego, duchowości i kościoła, chrześcijaństwa i kultury*¹, traktowane w szerokim kontekście spraw ideowych, narodowych, duchowych. Interesujący się białoruskim folklorem, pod wpływem postulatów romantycznych Bahuszewicz wysuwał zróżnicowane idee kulturalne i społeczne, brał na siebie rolę obrońcy ludu białoruskiego, rozmawiał z nim w jego języku, tworząc tym samym zręby nowoczesnej literatury białoruskiej. W biografii poetyckiej Bahuszewicza problematyka chłopska występuje w aspekcie społecznym, ekonomicznym i moralnym. W twórczych dokonaniach Bahuszewicza, poety, prozaika, publicyisty, działacza społecznego utrwaliły się różnorodne tendencje, kierunki i pytania, myśli i zespoły idei filozoficzno-społecznych, jakie określały wszelkie przemiany w literaturze i kulturze białoruskiej końca XIX wieku z ich pytaniem o sens ludzkiego życia, byt jednostki, o kierunek rozwoju i dążenia społeczeństwa. Świat wiejskiej społeczności, styl życia, realia obyczajowe i dorobek kulturalny, moralne przesłanki, mentalność chłopska, zróżnicowana rzeczywistość wsi białoruskiej znajdowały się w centrum uwagi poety, spostrzegawczego obserwatora zjawisk społeczno-ekonomicznych swoich

¹ R. Łużny, *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu słowiańskiego a życie kulturalne w Polsce – wczoraj i dziś*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie” 1994, z. 89, s. 112.

czasów. Poetykę Bahuszewicza charakteryzują przede wszystkim zewnętrzne opisy prostego wiejskiego człowieka, jego działania, postęпки, portrety, czyny, stały i wzruszający kontakt z przyrodą, która była dlań źródłem pojednania i zachwyty, podstawowych wartości moralnych i estetycznych. Psychologiczne i filozoficzne analizy, wewnętrzne rozterki i rozważania są jemu w zasadzie obce w trakcie obcowania z naturą, dostrzegania i doceniania piękna ziemi swoich rodzinnych stron.

W swoich utworach, łączących ideologię romantyczną z estetyką realistyczną, pokazujących życie, obyczaje, kulturę chłopską, Bahuszewicz wysuwał hasła i postulaty natury narodowej i społecznej, bronił języka białoruskiego i prawa do krzewienia białoruskiej świadomości narodowej. W twórczości poetyckiej wielokrotnie sięgał do literackich dokonań Adama Mickiewicza i innych romantyków, ale najczęściej w słowie, składni, sposobach obrazowania, rytmie wzorował się na tonach opowieści z lat dzieciństwa, trawestował wątki białoruskiej poezji ludowej, odwoływał się do różnorodnych gatunków twórczości ludu, wykorzystywał inspiracje ludowe i obserwacje folklorystyczne.

Utwory poetyckie Bahuszewicza stanowią interesujące źródło wiedzy o życiu chłopca białoruskiego, przedstawiają przeżycia i obyczaje, proste i swojskie sprawy, drobne i ogólnie znane wydarzenia. To poezja prosta i pełna miłości do świata dzieciństwa, rodzinnego pejzażu i domu ojczystego, zaściankowej zagrody i bliskiego krajobrazu. Opisywany przez Bahuszewicza konkretny i realny świat nie był upiększany, idealizowany, istniejące antagonizmy i przejawy niechęci i zawiści nie zostały pominięte. Autor zachowywał wierność przekazywanych zdarzeń, rysowanych obrazów, przedstawianych postaci, zwracając szczególną uwagę na socjalne położenie i moralne zalety chłopstwa, otaczającą ich przestrzeń życiową.

Zatem w centrum poetyckich zainteresowań Bahuszewicza znajdował się temat chłopski, świat rzeczywistości wiejskiej, a bohaterem większości tekstów stał się prosty chłop białoruski marzący o innym, lepszym życiu, pragnący przemian, ale niezwykle bezradny, biedny, zastraszone i bezsilny, nieumiejący walczyć i przekonywać do swoich racji. Bahuszewicz starał się, z uwagą i dbałością o szczegóły, poznać i zgłębić świat i duszę prostego ludu, wszechstronnie i dokładnie przedstawić codzienne życie wiejskich bohaterów, odnaleźć i odzwierciedlić najcenniejsze wartości zawarte w chłopskim etosie. Korzystając z tradycyjnych obrazów i wzorców ludowej twórczości, wierzeń ludowych, terminologii chrześcijańskiej, leksykalnych i składniowych zasobów mowy potocznej, Bahuszewicz rysował krajobraz i kraj także swego dzieciństwa, swojej młodości, rodzinną okolicę, ziemię i otaczającą rzeczywistość, codzienne realne przeżycia ludzkie, konkretne sprawy powsze-

dniego bytu wiejskiego, autentyczne poglądy i przemyślenia przedstawicieli warstwy chłopskiej, ubogich mieszkańców wsi, związanych z ziemią i pracą na roli.

W wielu utworach poeta mówił o tym, iż w uciążliwym, ale bezradnym zmaganiu pokornych, ubogich, choć pracowitych wieśniaków ze złym losem, ciężką dolą towarzyszą im zawsze swojskie krajobrazy. Podkreślają one osobowość chłopa, tłumaczą jego portret wewnętrzny i zewnętrzny, życiowe wybory i moralny kodeks. Otaczającą chłopów przestrzeń wprowadza poeta *za pomocą szczegółowych opisów, prezentujących nie tylko topografię fikcyjnych zdarzeń, ale także zwracających uwagę na estetyczne walory tej przestrzeni, czasem nawet bezpośrednio², mówiąc o pejzażu konkretnym, nazwanym, a zarazem niejednoznacznym i metaforycznym³, pełnym szczegółów, nazw i doznań zmysłowych.*

Naszaja wioska „Siaławiczy” zwieta.
Byli uniaty kaliści dziady,
Dobraja wioska: staic pry reczce
I żywić ludcy u nas biaz biady.
Na drowy nia trudna i wyhany jość...⁴

Dla Bahuszewicza, jak się wydaje, *przestrzeń rzeczywista, czy – jeśli kto woli – fizyczna, w której się poruszam, w której żyję, którą tak czy owak porządkuję, i przestrzeń, którą wprowadzam w pewien myślowy porządek, której nadaję różne sensory, w której dostrzegam coś więcej niż układ elementów ściśle wymiennalnych⁵*, a więc materialnych miała wymiar również duchowy, związany ze wspomnieniami, myślami, refleksjami i przeżyciami. W tej przestrzeni wiejskiej rzeczywistości istotne miejsce zajmują chłopci, stanowiąc integralną część świata przyrody. Znają doskonale prawa natury, działają zgodnie z nimi, podporządkowując się i przestrzegając w trakcie całorocznych cyklicznych prac na roli. Czując więź z ziemią dostrzegają równocześnie i piękno otaczającej ich przyrody, uroki rodzimych pejzaży, urodę najbliższej okolicy.

² A. Martuszevska, *Od „Dzikiej” do „Dzikuski”. Przemiany funkcji natury w powieści*. [w:] *Przestrzeń i literatura. Studia* pod red. Michała Głowińskiego i Aleksandry Okopień-Głowińskiej. Tom poświęcony VIII Kongresowi Słowistów, Warszawa, PAN 1978, s. 213.

³ M. Baranowska, *Muza krajobrazu ojczystego*, [w:] *O twórczości Jarosława Iwaszkiewicza*, pod red. Aliny Brodzkiej, Kraków – Wrocław 1983, s. 109.

⁴ *Smyk Białoruski Szymona Reŭki z pad Barysowa*, Poznań 1894, s. 36.

⁵ M. Głowiński, *Przestrzenne tematy i wariacje*, [w:] *Przestrzeń...*, op. cit., s. 79.

Skaŭronaczki Boha chwałać,
 A pastuszki ahoń palać,
 A i słonaczka pryhreła;
 Aż mnie ũ duszy pajaśniela.
 Da południa iszli hetak
 Pry darozie szmat i kwietak.
 To praleski, to sasonka⁶.

W chłopskiej rzeczywistości rysowanej przez poetę ważną rolę odgrywa ziemia⁷, która dla wiejskich bohaterów jest wartością nadrzędną, kształtuje ich postawy, motywy i formy codziennego postępowania, działania, uzasadnia wszelkie uczucia, reakcje i wybory. Z przywiązania do ziemi rodzinnych stron i okolic wynika rytm życia bohaterów, kształtuje się ich psychika, poglądy i postawy życiowe, przyzwyczajenia i nawyki utrwalone historycznie, w przeszłości przez ojców i dziadów, ich wiarę i specyfikę życia społecznego i religijnego.

Z motywem ziemi związany jest u Bahuszewicza motyw domu, chatki jako przestrzeni określającej granice chłopskiej egzystencji. Obraz chatki, otaczających ją drzew istnieje dla bohaterów Bahuszewicza w przestrzeni rzeczywistej, niezależnej od ich świadomości, w życiu realnym, codziennym, ale też i w przestrzeni symbolicznej, w lakonicznych, emocjonalnych, bardzo lirycznych wspomnieniach, w opisach pełnych tęsknoty i najdrobniejszych szczegółów, tworząc schemat uniwersalny tego motywu, nadając mu uogólniający charakter.

Biednaś maja chatka rozsielasia z kraju,
 Mieź piaskoŭ, kamienniaŭ, la samaho hajju,
 ...
 Kiepskaż maja chatka, podwalina shniła,
 I dymna i zimna, a mnie jana miła:
 ...
 Na strasie moh wyras, na machu biarozka.
 Milszaja mnie chatka, jak czużaja wioska⁸.

W opisach chłopskiej rzeczywistości widoczny jest związek Bahuszewicza i jego bohaterów ze światem przyrody, która otaczała poetę od dzieciństwa, była jego naturalnym środowiskiem, jak i samoistna twórczość lu-

⁶ *Dudka Białoruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1891, s. 60.

⁷ Na temat ziemi zob.: I. Rudziewicz, *Kult ziemi w twórczości Franciszka Bohuszewicza*, [w:] *Białorutenistyka Białostocka. Tom 1*, pod red. Haliny Twaranowicz, Białystok 2009, s. 75–83.

⁸ *Dudka...*, op. cit., s. 20, 21.

dowa, wpływająca na postrzeganie świata, podejście do spraw ludzi wsi, ich problemów i przeżyć. Rysując obrazy autentycznej wsi białoruskiej z jej krajobrazami i realiami, chłopskimi bohaterami i wiejskimi zwyczajami, Bahuszewicz zwracał również uwagę na różnorodne postaci rzeczywiście obecne w krajobrazie białoruskiej wsi popańszczyźnianej. Są to „panowie”, żydzi, popi, księża, biedacy, nierozzerwalnie związani z życiem wsi, spleceni z losami wiejskich mieszkańców, umiejący razem z nimi grać i śpiewać przy wtórze instrumentów ludowych (dudka, skrzypce).

Mużyki i pany, maskali i żydy

...

Byŭ tut ksiądz, byŭ i pop, byŭ i rabin żydoŭ,

...

A panoŭ jak maku dy sierad harodu

Aprocz taho propaść różnaho narodu!⁹

Skupiając uwagę na rzetelnych opisach chłopskiej przestrzeni życiowej Bahuszewicz sięga do pierwiastków poezji ludowej, wykorzystując i wprowadzając jej elementy do swoich utworów. Występuje w nich muzykalność, wyrażona zarówno w treści, jak i w formie wierszy (ballady, dumki, elegie, kołysanki, pieśni, sielanki), naśladowanie dźwięków różnych instrumentów ludowych (cymbały, dudka, samahrajka, skrzypce, smyk, żalejka), stosowanie powtórzeń (*Durny muzyk jak warona; Kiepska budzie!; Luli, synok, luli, luli!; Oj hora ż majo!* i in.), wykorzystywanie motywów i wątków z baśni i podań ludowych (np. kwiat paproci, siła nieczysta, skarby, zaprzeczenie duszy diabłu i in.). Skupieniu uwagi na określonym wiejskim wycinku ówczesnej rzeczywistości sprzyjały również pojawiające się groteskowe zwroty i słowa z gwary wiejskiej, elementy chłopskiego humoru, spiętrzenie fantastycznych i nieprawdopodobnych sytuacji, opisy zwyczajów, obrzędów i obyczajów ludowych, a także uwidoczniana w sposób bezpośredni lub pośredni postawa religijna¹⁰ chłopów, będąca częścią, elementem narodowej tradycji, ludowej obrzędowości i kultury, punktem oparcia w dylematach życiowych.

Czerpiąc z własnego doświadczenia życiowego i zawodowego, z obserwacji i znajomości wiejskiego środowiska, Bahuszewicz wielokrotnie zwraca uwagę na życie materialne i ekonomiczne, religijne i obyczajowe warstwy

⁹ Tamże, s. 15, 16.

¹⁰ Na temat wiary i religii zob.: I. Rudziewicz, *Atmosfera religijności w poezji Franciszka Bahuszewicza*, „Acta Polono-Ruthenica II”, WSP Olsztyn 1997, s. 163–176; Taż, *Znaczenie religii w życiu społeczności wiejskiej w utworach poetyckich Franciszka Bahuszewicza*, „Acta Albaruthenica 10”. *Profesorowi Aleksandrowi Barszczewskiemu na 80-lecie*, Warszawa 2010, s. 189–195.

chłopskiej, przekazując swoje dociekliwe obserwacje rzeczywistości społecznej, położenia ludu białoruskiego, chłopskiej bliskości, jedności, zespolenia i więzi z naturą, wykorzystując w tym celu różnorodne formy ekspresji artystycznej, środki poetyckie, w tym antropomorfizację zjawisk przyrody. To zespolenie losu chłopca z siłami natury, z przyrodą staje się jego optymistyczną wiarą w lepsze życie, w możliwość przebudzenia, odrodzenia i odnowy człowieka, jak to odbywa się w wiecznym świecie przyrody.

Nia tuży biarozka, świat z nami nia zhinie,
Wiecier jak pawieje szyszeczki rozkinie,
Choćby ty zasochła, – wyraście was bolej...
Piarastaniem płakać my nad swojej dołaj!¹¹

W utworach poetyckich Bahuszewicz tworzył własną wizję wsi, wiejskiej przestrzeni pełnej cierpienia i ciężkiej pracy, ale również przepojonej wiarą i przywiązaniem do ziemi, pełną historycznych wspomnień i nowych marzeń. Przestrzeń geograficzna, przyrodnicza, przestrzeń ziemi lat dzieciństwa jest zarówno ziemią smutku i trudu, jak i ziemią marzeń, religijnych uniesień, radości i zabaw. W swoich poetyckich opisach Bahuszewicz wielokrotnie stosuje kontrasty, przeciwstawiając przestrzeń chłopską, gdzie mieszkańcy żyją biednie, ale zgodnie z naturą, z prawami przyrody – przestrzeni dworskiej, pańskiej, gdzie trwają zabawy i hulanki, ekonomiczne konsekwencje których ponosi lud gminny.

Szak panam usio ihryszcze,
Bo niama czaho rabić:
...
Usio prajeli, prapili,
Ciapier żydam iduć ũ służki
I nas ciahnuć kab iszli!¹²

Dla bohaterów Bahuszewicza nie do pomyślenia jest sposób życia pańów, pozbywanie się własnej ziemi, swego majątku. Dla nich dom-chatka to pewny i trwały punkt związany z miejscem urodzenia, wolnym od skomplikowanych spraw. Jest to przestrzeń egzystencjalna, istniejąca w rzeczywistej przestrzeni geograficznej, w zasięgu wzroku, wśród drzew, na ziemi rodzinnej. Jest to również przestrzeń duchowa, występująca we wspomnieniach, wyobrażeniach, tęsknotach, w pamięci. Widocznym znakiem bezpieczeństwa, wolności, bliskości, uczuć przywiązania do najbliższych i otaczającej przyrody staje się obraz chatki, obraz domu, który jest przestrzenią

¹¹ *Dudka...*, op. cit., s. 30.

¹² *Smyk...*, op. cit., s. 35, 36.

*zorganizowaną moralnie, ciasno otoczoną symboliczną linią granicy, enklawą skupiającą najbardziej intymne uczucia, wypełnianą wysokimi wartościami humanistycznymi. To prywatne sacrum jest miejscem osobistej wolności człowieka, miłości rodzinnej, przestrzenią bezpieczeństwa, obiektem tęsknoty i celem powrotu*¹³.

Ja nia kinu chatu, choć wy mianie reźcie,
 Nia pajdu da was ja, chibie u areście.
 A choć siłaj nawiet adarwalib z domu,
 Kaliści wiarnuśiab jak miadźwiedz da łomu.
 Zawalitca j chata, zarastuć pakosy,
 Usiob ja wiarnuśia, choć hoły, da bosy!¹⁴

Poezja, proza i publicystyka stają się dla Bahuszewicza formą aktywnych działań, orężem walki w sprawach narodowych, społecznych, ekonomicznych i politycznych. Następuje intensywne zainteresowanie poety białoruskim folklorem, życiem, obyczajami, obrzędami, kulturą i mentalnością białoruskiego chłopca, pojawiają się próby tworzenia w języku ludu, z wykorzystywaniem sposobów obrazowania, rytmiki, składni i problematyki zaczerpniętej z ludowych opowieści. „Poezja ludowa jako poezja prymitywna jest formułowaniem sądu nie według tego, co widzi oko poety, ale według uniwersalnego, synkretycznego porządku, jaki z tradycji kulturowej dziedziczy jego pamięć”¹⁵, sięgająca do obserwacji, przeżyć, wspomnień z lat dzieciństwa i młodości w konkretnej realnej rzeczywistości wiejskiej, w chłopskiej przestrzeni przeważnie wokół domu-chatki.

A kiń wokam na chatu maju:
 I ciacze, i hnije, i krywaja,
 U siaradzinie hnoj, i staić na hnaju,
 I dziuksia ja sam – jak trywaje?
 Nie dziwisia panok, jak żywu, –
 Mnie nicto nia pamoh budawać.
 Choć laniwym u świecie sływu,
 A mahu swiet karmić – hadawać¹⁶.

¹³ T. Michałowska, *Wizje przestrzeni w liryce staropolskiej (rekonesans)*, [w:] *Prze-strzeń...*, op. cit., s. 115.

¹⁴ *Dudka...*, op. cit., s. 21.

¹⁵ *Kultura, literatura, folklor*, red. M. Graszewicz, J. Kolbuszewski, Warszawa 1988.

¹⁶ *Smyk...*, op. cit., s. 30–31.

Р Э З Ю М Е

ЖЫЦЦЁВАЯ ПРАСТОРА СЯЛЯН Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ
ФРАНЦІШКА БАГУШЭВІЧА

На падставе некаторых твораў беларускага паэта Францішка Багушэвіча ў артыкуле прадстаўлены адносіны герояў-сялян да акружаючай іх рэчаіснасці. Звернута ўвага на адносіны герояў да прыроды, далаглядаў роднай зямлі, вакол і сваёй хаты.

Ключавыя словы: сялянства, паэтычныя творы, жыццёвая прастора, прырода, хата, зямля.

S U M M A R Y

PEASANT'S LIVING SPACE
IN POETIC WORKS WRITTEN BY FRANTSISHEK BAKHUSHEVICH

The analysis of works written by a White Russian poet Frantsishek Bakhushевич reveals an attitude of peasant's heroes to the surrounding rural reality. The attention is paid to heroes' approach to nature, home landscape, surrounding and a house-cottage.

Key words: peasants, poetic works, house-cottage, living space, attachment.